

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПЛАКСІНА Оксана Іванівна

**СОЦІАЛЬНЕ: ПРОБЛЕМИ
СУТНОСТІ ТА РОЗВИТКУ**

**09.00.03. — соціальна філософія
та філософія історії**

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі філософії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (м.Дніпропетровськ).

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Прокоф'єв Федір Іванович.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Воловик Віталій Іванович;
кандидат філософських наук, доцент
Льнок Володимир Олександрович.

Провідна організація: Дніпропетровський державний аграрний університет

Захист відбудеться 13 вересня 1996 р. о 15 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 03.01.17 при
Дніпропетровському державному університеті (320625, МСП,
м.Дніпропетровськ, пр. Гагаріна 72, кор. 1, ауд. 305)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий " 13 " серпня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. ФІЛАТОВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. ХХ сторіччя та його останні роки сповнені різними соціальними конфліктами, великими зрушеннями та утворенням спільностей та структур, що радикально відрізняються від попередніх. В сучасну епоху людство також зіткнулося в комплексом глобальних проблем, що зумовлені відчуженням людини від природи, інших людей і своєї власної сутності та мають велике екзистенціальне значення. Необхідність їх конструктивного розв'язання потребує величезної мобілізації багатомірного людського потенціалу, а також загострює потребу зробити більш людяними життя та діяльність різноманітних соціальних груп, виявляти та переборювати дисгармонічні та будувати гармонічні форми людської взаємодії. Саме тому сьогодні є дуже важливим дослідження феномена "соціальне", бо, поряд з індивідуальним, воно є іманентною характеристикою та сутнісним виміром людського буття.

Є також і теоретичні моменти, що визначають актуальність теми дослідження. Так, у різних темпоральних та геокультурних умовах на авансцену історії та, відповідно, у центр уваги вчених, висувалися найрізноманітніші інститути та суб'єкти соціального: первісний рід, антагоністичні класи, виняткові особистості, нації, етнос та держава і т.ін. Розгляд соціальних реалій у лоні західної філософської традиції робився, в основному, з позиції гострого протиставлення індивідуальної та соціальної засад, їх кардинального розрізнення та полярності (аж до альтернативності, протиборства), що відображено, зокрема, індивідуалістичною парадигмою європейської гуманістики. Попри численні роботи, що присвячені різним факторам та компонентам соціального, при цьому практично не зустрічаються наукові праці, що аналізують власне соціальне як феномен, сутність та розвиток його як складного, інтегративного людського утворення. Все це свідчить про необхідність

дослідження соціального як самобутньої сутнісної людської реальності, а також пошуку глибинних механізмів ефективного подолання соціальних криз та проблем, оптимізації взаємодії особистостей та спільностей.

Ця проблема актуальна і особливо для України, яка переживає нині процес відродження та розбудови національної держави. Наш вступ до світової спільноти потребує сучасної наукової, гуманістично зорієнтованої парадигми соціального та соціальності. Її створенню покликана сприяти філософська рефлексія на базі неодмінного врахування того факту, що багатство соціального полягає у багатстві індивідуальностей, що його складають.

Ступінь розробки проблеми. Соціальне як невід'ємна людська характеристика знаходилось у полі зору філософських наук в обставини своєї іманентності людському еству. Однак як цілісна реальність цей об'єкт наукового знання досить "молодий": лише в останні десятиріччя інтенсивно вивчаються різні його аспекти, сторони та системні елементи.

Так, протягом даного періоду з'являються праці, що мають в цілому соціально-філософський характер, але в них розглядаються лише окремі чинники власне феномена соціального. Це монографії і статті Є.А.Ануфрієва, Г.С.Ареф'євої, М.М.Мокляка, І.М.Полової, М.М.Руткевича, Л.В.Сохань, О.О.Городецького, Л.І.Чинакової, які аналізували питання про соціальну активність та практику, соціальну структуру, відмінності, статус та ролі, специфіку соціальної діяльності. Окремі сторони та компоненти соціального (соціальні функції дозвілля, соціальні потреби, практика, гармонія, цінності) знаходилися у центрі уваги дисертацій 1985-1990 рр. - І.Вакштейна, О.Городецького, С.Асаєва, А.Вайдельгінова, В.Ладейщикова, В.Муляви. Питанням соціальної справедливості присвячені монографії В.Давідовича, К.Тихонової та В.Котик. Слід окремо

відзначити докторську дисертацію та монографії українського філософа М.М.Мокляка в проблем соціальних відносин.

Актуалізація ролі соціальних факторів у сфері економіки, політики, НТП, що відбувалася в процесі перебудови, знайшла відображення у публікаціях Л.І.Абалкіна, С.І.Вовканича, Ю.В.Волкова, В.І.Воловича, К.К.Грищенко, А.Н.Ручки, Т.П.Дорохіної, Т.І.Заславської, В.З.Роговіна, В.П.Хижняка, О.О.Шохіна та ін.

У межах інтеграційного підходу проведені дослідження сприяли розробці В.С.Баруліним, І.В.Войченко, В.Н.Івановим, С.О.Шавелем, іншими вченими методологічних ідей про діалектику сфер суспільного життя. Серед них була виділена соціальна сфера та її взаємозв'язки з іншими сферами суспільства. Г.М.Кац у докторській дисертації визначив та зафіксував **групи (спільності) людей середнього (особливе) рівня** історичної дії як основні суб'єкти - носії соціального¹. З урахуванням специфіки взаємозв'язку соціальної сфери з матеріальною та духовною у системі людської діяльності була визначена її функціональна роль як **особливої суб'єктної форми**² поряд з **індивідуальною (одичне) та суспільною (загальне)** відносно функціонально-предметних сфер, що складають її зміст.

Але слід зауважити, що соціальне у цій літературі розглядалося переважно у соціологічному, конкретно-історичному та методологічному аспектах. Ряд дослідників, що знаходились в межах офіцій-

¹ Зосередженість на групах як суб'єктах соціального співзвучна версії економіста Ф.А.Хайєка про походження поняття "соціальне" - не від socialis, що означає "суспільний", а від ще коротшої латинської основи - socius, як звертались до особисто знайомого, товариша, одноплемінника, компаньйона. - Див. Хайєк Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. - М., 1992. С.194.

² Див. Кац Г.М. Методологические проблемы изучения социальной сферы жизни общества: Автореф. дис.... докт. филос. наук. - М.: 1988. С.4, 25-26, 35.

ної ідеології того часу, акцентували увагу на розгляді соціального у таких його виявах, як історія класів, їх боротьба, соціалістичні нації, соціальна однорідність і т.д. Певне подолання цієї обмеженості зв'язано з іншими ракурсами вивчення соціального.

Так, в галузі дослідження людини та особистості є дисертації, монографії, статті К.П.Буслова, І.Е.Бекешкіної, В.В.Бахарева, Л.В.Бондаренко, Е.К.Бистрицького, К.А.Донченко, Т.М.Титаренко, О.А.Кисельової, О.Н.Крутової, В.О.Трипольського та ін. (1980-1994 рр.). І все ж тут мова йде не про буття соціального в цілому, а про формування та проявлення його в особистості та людині.

Розробка (часто інтерпретація) соціального на рівні загально-го, в аспекті життя та буття суспільства здійснювалась такими вченими як Г.С.Ареф'єва, В.П.Андрущенко, М.І.Михальченко, І.В.Бойченко, В.І.Воловик, Г.І.Горак, О.М.Гугнін, В.І.Куценко, Л.М.Малишко, І.А.Мороз, Ф.І.Прокоф'єв, М.М.Руткевич, В.І.Шинкарук (1982-1994).

Звертанням до психологічного аспекта феномена соціального відзначені докторська дисертація В.С.Грехнева та роботи Б.А.Грушина, Є.О.Головахи, Н.В.Паніної, І.С.Кона, В.Г.Немировського, О.О.Сєтова, П.В.Симонова та ін. (1983-1990). Увага дисертанта до цих праць не виключала, але вимагала залучення спадщини класиків психології Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, Е.Фромма.

Соціальні взаємодії на рівні особливого (між певними історичними суб'єктами, зокрема, націями), а також низка компонентів та аспектів соціального (соціальні аспекти пізнання, філософські системи, цінності, менталітет) висвічувались у культурологічних, історико-філософських, етнологічних працях А.К.Бичко, І.В.Бичко, П.І.Гнатенко, В.С.Горського, Г.А.Заїченко, Е.В.Ільєнкова, М.К.Мамардашвілі, С.Л.Франка, В.І.Шинкарука, В.І.Шевченка та ін.

Таким чином, в наявності мається низка проблем природи та сутності соціального, що розроблялись останнім часом у монографіях і

дисертаціях, які найбільш вагомі зі всіх існуючих праць, та котрі, як вдалося визначити дисертанту, висвітлюють, лише окремі (часткові) складові сутності та розвитку феномена соціального.

Концепція, запропонована в цьому дослідженні, враховує те, що змістовний аналіз соціального як цілісної людської реальності повинен здійснюватись на підставі положень сучасної синергетики (І.Пригожин, І.Стенгерс), зокрема, погляду на світ і його компоненти як саморухомі системи, що саморозвиваються, а також виходити з діяльнісного принципу (В.П.Андрущенко, Г.С.Батищев, Ю.К.Плетніков, В.М.Сагатовський, Т.І.Яшук та ін.) як базового у сучасній соціальній філософії. Ефективним же засобом тут виступає структурний розгляд палітри людських зв'язків з точки зору суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин (М.М.Бахтін, М.С.Каган, Ф.І.Прокоф'єв, В.М.Сагатовський та ін.).

Зазначена платформа органічно поєднує при розгляді соціального як філософську класику - Арістотеля, Цицерона, Л.Фейербаха, Ш.Фур'є, Г.Гегеля, К.Маркса та інших, так і духовну спадщину мислителів, яких ми "перевідкриваємо" зараз: Це М.Бердяєв, М.Бубер, В.Вернадський, М.Вебер, Л.Гумільов, Е.Дюркгейм, А.Камю, Х.Ортега-і-Гасет, А.Печчеї, Ж.П.Сартр, В.Соловйов, П.Тейяр де Шарден, А.Дж.Тойнбі, Е.Фромм, А.Швейцер, К.Ясперс та ін.

Мета та завдання дослідження. Об'єктом дослідження є феномен "соціальне", що виступає інтегративною засадою соціальних спільностей, груп, колективів як суб'єктів історичної дії. Предмет дослідження складають системні якості соціального як концентровано-загальні стійкі властивості, що втілюють різноманітні відносини суб'єктів один до одного та до світу в цілому. Їх взаємодія забезпечує функціонування та розвиток феномену соціального. Головна мета проведеного дослідження полягає у висвітленні сутності та розвитку соціального з урахуванням того, що загальною та необ-

хідною його підвалиною є діяльність. Здійснення цієї мети зумовило постановку та вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- на підставі бісферності діяльності (наявності в ній суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин), виділити системні якості, за допомогою яких соціальне виявляється як феномен;
- серед системних якостей визначити доміанти, які репрезентують сутність соціального, розкрити їх закономірні зв'язки та роль у розвитку його суб'єктів;
- розглянути реалізацію знайдених доміант у безпосередньому бутті соціального, для чого 1) звернутись до генеральних напрямів-детермінант існування людини, 2) в'ясувати, які саме суб'єкти соціального забезпечують здійснення цього процесу, тобто виступають як історично повсюдні та універсальні;
- дати об'єктивну оцінку основним обставинам та умовам, що відрізняють реалізацію доміант даними суб'єктами в Україні у теперешній час, та накреслити заходи по оптимізації їх життєдіяльності.

Методологія дослідження. У роботі використовувались філософські та загальнонаукові методи, що зумовлені змістом предмету дослідження. Враховувалось, що соціальне є складною системою, якій властиве саморозгортання, і має бути розглянуто у динаміці та розвитку, у взаємодії його основних компонентів та внутрішній суперечливості. Провідними методами дисертаційного дослідження є: діалектичний, логічний, системний, структурний, порівняльний. Методологічну та теоретичну основу дослідження склали принципи: єдності зв'язку та розвитку, цілісності, соціального детермінізму, діяльності, діалектичної єдності соціальної теорії та практики.

Наукова новизна дослідження зв'язана з тим, що вперше предметом системного самостійного аналізу постали проблеми сутності та розвитку соціального як самостійної цілої людської реальності у ракурсі діяльнос-ної його природи, що концентровано відбивається

у системних якостях соціального. Результати проведеного дослідження зафіксовані в наступних положеннях, що мають наукову новизну та виносяться на захист:

- Уточнюється розуміння феномену соціального як системно-фундаментальної та іманентної людському істотству засади. Вона постає одним з необхідних засобів буття людської суб'єктності, та формою організації діяльності людей та виробництва людини у широкому значенні.

- Соціальне проявляється через свої системні якості: енергизованість, продуктивність, створювальність (у сфері суб'єкт-об'єктних відносин) та усвідомленість, аксіологічність, товарицькість (у сфері суб'єкт-суб'єктних відносин), що виконують певні функції.

- Серед якостей соціального домінантами виступають **створювальність** та **товарицькість**, що складають сутність соціального. Їх діалектично суперечлива єдність є джерелом розвитку цього феномена.

- Домінанти мають закономірні зв'язки. Так, в аспекті протиставлення створювальності відбиває **відцентрову** тенденцію (прагнення суб'єкта до незалежності, затвердження своєї життєстійкості як повноціної системи), а **товарицькість** - **доцентрову** (відтворення безпеки та збереження суб'єкта через єдність, стабільність, сприятливе оточення середовища). В аспекті взаємозумовленості простежена **закономірність відповідності** або прямої залежності **домінант**.

- Реалізація **створювальності** та **товарицькості** здійснюється за такими генеральними напрямками-детермінантами людського існування: "бути у світі", "бути за роботою", "бути серед інших" та "бути смертним"- відповідними їм ключовими суб'єктами, серед яких загальноє, синтезно-інтегративне місце посідає етнос:

Теоретичне та практичне значення роботи. 1) Оскільки це дослідження має в основі теоретико-методологічну спрямованість, то воно складає певний фундамент та інструментарій щодо наукового аналізу теоретиками та практиками сучасного стану феномена соціального з метою його більш глибокого пізнання та науково обґрунтованого практичного впливу на процеси, що в ньому відбуваються. 2) Теоретична частина роботи, її емпіричний матеріал, аналіз, висновки та рекомендації при їх реалізації здатні оптимізувати соціальні процеси як на стратегічному, так і на тактичному рівнях. 3) Матеріал дослідження є корисним у психології, педагогіці, соціології, економіці, розробці гуманістичної соціальної політики в Україні. 4) Уточнення розуміння соціального, адекватна уява про механізм його генезису та функціонування, про закономірності буття та розвитку можуть бути залучені до учбових курсів філософських дисциплін.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку основної використаної літератури з 214 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У "**Вступі**" розглядається актуальність проблеми. Її постановка, стан розробленості, аналіз методів дослідження.

У **першому розділі** дисертації "**Сутність соціального у суб'єкт-об'єктній сфері діяльності**" феномен "соціальне" аналізується згідно з означеними межами. При цьому автор виходив з уточненого уявлення про соціальне як систему (що саморозвивається) взаємодії таких компонентів: 1) соціальних груп і спільностей як конкретних живих носіїв та суб'єктів цього феномену, що складають певну структуру у даних історичних обставинах, та 2) відносин цих суб'єктів один до одного та до світу у цілому, втілених у системних якостях соціального. В силу того, що буття першого компонента зумовлене буттям другого, на останньому - "відносницькому" - і була зосередже-

на увага дисертанта.

Весь аналіз сутності та розвитку соціального робився на підставі того, що уніфікованою базою його є сутнісні сили людини, а необхідною та достатньою умовою існування виступає діяльність. Розгляд притаманної їй бісферності, тобто наявності суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин (М.М.Бахтін, М.С.Каган, В.М.Сагатовський та ін.) здійснювався крізь призматичну архітектуру структурного підходу до відносин суб'єкта та об'єкта (Ф.І.Прокоф'єв), а саме: взаємодії між "я"- суб'єктом та 1) предметом, 2) засобами, 3) умовами, 4) процесом у цілому, 5) продуктом або результатом діяльності. Таким чином у сфері суб'єкт-об'єктних відносин були виділені системні якості соціального. Взаємодоповнення та "зняття" ними один одного забезпечують саморухомість та проявлення цього феномену. Автор показує, що взаємодія суб'єкта з конкретною сполукою вказаних елементів створює певну якість соціального.

Становлення феномена здійснюється на базі першого, вихідного комплексного зв'язку суб'єкта з предметом, засобами, умовами даної сфери діяльності (що детермінує наступні), зокрема, виробничого процесу. Він спрацьовує на основі залучення саме безпосереднього, натурального потенціалу соціального, - адже люди здійснюють витрати як речовинно-предметні, так і силові.

Звертання дисертанта до субстанціального підходу (у протизв'язку з субстратним) дозволило висвітлити тут таку об'єктивну тотальну компоненту як енергетична взаємодія. До її розгляду автором залучені положення міфології та філософії - згідно з ракурсами своєрідного ставлення тих чи інших вчених до світу: 1) соціально-психологічний (представлений Е.Фроммом, Г.Сельє, Е.Головахою, К.Донченко та ін.); 2) універсально-еволюційний - пов'язаний з ім'ям В.Вернадського; 3) космо-етнологічний - розроблявся Л.Гу-

мильовим; 4) економічно-виробничий- детально викладений, наприклад, К.Марксом. Це дало можливість виділити **енергізованість** як системну якість соціального- внутрішньо притаманну людям субстанціальну життєздатну здібність до діяльної активності, що "знімає" космофізичні, економічні, біоеволюційні та психологічні аспекти через спільний, колективний спосіб виробничої діяльності.

Все це і є фундаментом, на якому розгортається дія джерела руху. Останнє, на думку автора, складає протиріччя між наявним матеріалом та очікуваним результатом, продуктом (втіленням мети). Воно долається суб'єктом у перетворювальному впливі на перші три елементи та зосереджується у такій якості соціального як **продуктивність**. Це здатність за допомогою енергетичного потенціалу шляхом навиків, прийомів, методів обробки та засобів організації об'єктивувати намічену мету у продукті виробництва, що задовольняє потреби та прагнення суб'єкта.

Задля з'ясування ролі названої системної якості у життєдіяльності соціального дисертантом звертається увага на поступальне її розгортання. Воно було простежене головним чином у галузі матеріального виробництва як базової у житті соціального. Згідно із детермінованістю вигляду епохи формою продукту суспільного виробництва (В.Ілющекін), виділяються чотири історичних ступеня **продуктивності**: (1)- натуральна форма продукту- у первісному суспільстві; (2)- півнатуральна, споживчо-вартісна- у докапіталістичному, рентному виробництві; (3)- товарна або вартісна форма при капіталізмі та (4)- форма, так би мовити, безпосередньо суспільного продукту у посткапіталістичному суспільстві.

Протягом історії у **продуктивності** відбуваються зміни згідно з двома векторами: стосунками людей із природою й між собою. Їх відповідно можливо позначити як (1) природничо-синкретична належність до природи та гомогенність соціального "космосу" (ці пробле-

ми аналізували, зокрема, Л.Морган, І.Андреев, Е.Ільєнков, А.Трубенко та ін.); (2) засвоєницько-споживче ставлення до природи та жорстоке позаекономічне примушення (у різній мірі цих питань торкалися Арістотель, П.Кропоткін, П.Сорокін та ін.); (3) активні прагматично-товарні стосунки з природою та економічне примушення (це висвітлювали В.Ленін, К.Маркс, Ш.Фур'є, Ф.Енгельс); (4) поважно-партнерське ставлення до природи з компенсаційно-гармонізуючим відтінком та перетворення засобів існування у засоби розвитку людей, які аналізували Ю.Буртін, Н.Вінер, М.Кастельс, М.Моїсєєв, А.Печчеї, С.Платонов, П.Тейяр де Шарден.

На підставі дослідження цих даних дисертант формує ряд тенденцій розвитку **продуктивності**: загальне зростання її інтенсивності; переміщення центру ваги з матеріально-практичних на рефлексивно-когнітивні та інтелектуально-організаційні компоненти; розширення та поглиблення опанування природи; збільшення ступеню суб'єктно-особистої волі людини шляхом перетворення засобів існування у засоби розвитку людей. Функціонування **продуктивності** проходить у діапазоні вибору та координації наявних предмета, засобів, умов з певною метою та відбиває початковий рівень волі.

На підсумковій стадії, що завершує функціонування суб'єкт-об'єктної сфери діяльності- у взаємодії суб'єкта з процесом у цілому- здійснилось сходження на новий ступінь контактів із світом. Інтенсивне використання протягом еволюції специфічно людських вмінь абстрагування, проведення аналогій та рекомбінацій висвітлювало невитребувані раніше резерви, розкривало непорушені раніше виміри об'єктивної та суб'єктивної реальності. Це сприяло закріпленню особливої здатності суб'єкта- впроваджувати кардинальні зміни, жити новизною, розсувати кордони процесу у цілому.

Автор підкреслює, що тут реалізується не тільки перший рівень волі- здійснення вибору, але більш високий- воля відкриття нових

можливостей, а тому вважає доречним позначити його (зокрема, слідом за Б.Вороновичем та Л.Нікіфоровим) системною якістю соціального **створювальністю**. Вона визначається як неординарна "трансприродна" здатність людей при необхідності вирішення нестандартних проблем 1) здійснювати радикальні перетворення, трансформації об'єктів світу, будувати принципово нову, своєрідну, у корені рідкісну реальність, 2) сполучена тим самим з творчим самозміненням суб'єкта його органічно вільна та оригінальна дія, концентрований прорив суб'єктної самозамкненості та обмеженості.

Серед факторів, що детермінують зміст **створювальності**, важливе значення має гра. Згідно, наприклад, з виділеними Й.Хейзінга її рисами, тут фронтально витребується жвавість сприймання, вигадка, уява та фантазія, ініціатива та сміливість пошуку, винахідливість. Важливе місце посідають й 1) "рушійна сила" у роботі понадсвідомості- потреба у безкорисливому пізнанні, опануванні, поновленні старого, що домінує (і відрізняє **створювальність** від **продуктивності**), 2) накопичений раніше досвід та 3) завдання, поставлене свідомістю перед понадсвідомістю у проблемній ситуації (П.Симонов).

Таким чином, від масштабу та ступеню реалізації **створювальності** у функціонально-предметній або виробничій сфері прямо залежить здійснення людинотворчого потенціалу феномена "соціальне". Вказана якість його також виразно втілює першу з двох загальних тенденцій розвитку будь-яких систем- "відцентрову"- як прагнення до виділення, суперництва. Через виняткову важливість та зростання ступеня значущості протягом історії соціального **створювальності** відіграє ключову роль домінанти серед системних якостей суб'єкт-об'єктної сфери діяльності.

У другому розділі "Сутність соціального у суб'єкт-суб'єктній сфері діяльності та закономірні зв'язки їх домінант" продовжено виявлення системних якостей соціального у позначеній площині та аналіз їх ролі та значення у житті даного феномена. Універсаль-

ність окресленого на початку складу елементів діяльності задає дієвість відомого їх порядку та хід руху всього циклу у суб'єкт-суб'єктній сфері. Зміст їх, детермінований спілкуванням, специфічний насиченим, багатоплановим духовним наповненням, активно-індивідуальністю атрибутивністю (Л.П.Буєва, В.П.Іванов, М.С.Каган).

Це виразно відбиває умова спілкування-спів-буття, чи, за Х.Ортега-і-Гасетом, зустріч, що повторюється, із збураючим, занепокоєним мікросесвітом Іншого, де спів-вміщуються унікальні життя та світи людей. Останнє можливо і здійснюється завдяки посереднику-провіднику символу (М.К.Мамардашвілі), що передує дійсному народженню людини та мисленню її як "пробудженню-праспомину". Все це зібрано системною якістю соціального **усвідомленість**, яке виникає у ході першого зв'язку даної сфери. Оскільки смисл утворюється тільки у спілкуванні та завжди має надвиробничий цільовий зміст, тож **усвідомленість** визначається дисертантом як здатність надавати упорядковану зв'язність та цілісність сукупності цілей шляхом 1) декодування та відтворювання суб'єктом знову, самостійно знаків, уявлень, ідей та 2) актуальне зосередження на перспективу свого зіставлення з іншими людьми, їх смислами.

Протягом дії наступного зв'язку суб'єкта з продуктом або результатом спілкування виникає системна якість соціального **аксіологічність**, оскільки тут обов'язково витребується ціннісне ядро суб'єктів та актуалізується, часто аж до поновлення, у досить широкому спектрі. Ця якість розташовується у просторі трьох рівнів відношення суб'єктів до оточуючого світу: ідейно-екзистенційного; психологічно-буденного та загальножиттєвих практично-поведінкових міжсуб'єктних контактів.

Найбільш блискуче уявлення про дію **аксіологічності** складається завдяки звертанням до спадщини М.Вебера, особливо до центральних у нього ідей соціальної дії та ідей раціональності. Так, етика протестантизму дозволяє чітко простежити ініціативну роль

цінностей формальної раціональності у розвитку таких соціальних реалій як особистості, спільності та соціум капіталістичного типу. В роботі розкривається сучасна тенденція розгортання **аксіологічності** - раціоналізація соціальної дії. Дисертант відзначає, що з одного боку, ціннісний вакуум, ерозія та крах якості **аксіологічності** небезпечні для соціального, з іншого боку, зміни цінностей- це життява даність, тому й, згідно з синергетичним підходом, системи цінностей і протистоять дестабілізуючим ефектам флуктуації, що породжуються самою соціальною системою.

Однією з найцікавіших та дійсно гуманістичних варіацій цінностей, що забезпечують конструктивну стійкість суб'єктів у соціальному космосі, є вчення про серце видатних українських мислителів Г.Сковороди та П.Юркевича, бо рух до кращого, досконалого соціуму та спільностей не може бути успішним поза душевно-серцевим улаштуванням індивідуальності. Саме серцева щирість у екстремальних ситуаціях виступає гарантом та стрижнем людського у людині. Здається, що найактуальніша нині проблема **аксіологічності**- це глибока занепокоєність, викликана розумінням серйозного ризику людини втратити людяність, а також гострою авантюристю буття людей.

Далі у розділі розглядається підсумковий зв'язок суб'єкта в процесом спілкування у цілому; тут виникає парна **створювальності** якість-домінанта **товариськість**, підвалини якої складає потенціал якостей **усвідомленості** та **аксіологічності**. Зміст цієї якості дисертант розкриває на підставі концептуальних положень видатних філософів ХХ віку- М.Бубера, Х.Ортега-і-Гасета, Ж.П.Сартра, Е.Дюркгейма, К.Ясперса, А.Дж.Тойнбі, а також вживання морфо-лінгвістичного аналізу лексики української, російської та англійської мов.

Товариськість являє собою унікальну та іманентну соціальному цивілізовану здатність великодушно віддавати і не виснажуватися до спустошення, що ґрунтується на природно-самоспричиненій, онтогенетичній відкритості суб'єкта іншому. Тут у наявності два ключові

чових аспекта: 1) прихильність суб'єкта до взаємного паритетного самоствердження як перебування у спільному бутті; 2) здібність "бути іншим": поєднувати у собі неповторну "самість" та загальні якості роду "людина" у своїй цілісній індивідуальності суб'єкта. Так відбувається самопереборювання та позитивне "зняття" людьми одиничної розірваності та кінцевості- шляхом "покладення за свою підставу засвоєння свободи іншого" та тим самим при оволодінні ним збереженням іншого як іншого. А протягом діалогічної взаємодії у Відповіді метасуб'єкта, всього людства,- на Виклик історії,- йде визрівання і розвиток соціальних суб'єктів.

По завершенні виявлення системних якостей соціального здійснюється аналіз позиції негативного ставлення до феномена соціального, соціальності, що міцніє останнім часом (це особливо яскраво виявилось у ряді публікацій, спрямованих на захист особистості). Автор показує, що розповсюдження витрат досвіду пригнічення груповими засадами індивідуальних (що дійсно мало місце у нашому житті та в інших конкретно-історичних формах) на феномен соціального у цілому та відкинення позитивних моментів останнього- неправомірне та грішить проти істини. Відзначається, що саме редукування змісту соціального до обмежено-усіченого "ми", що критикується за антигуманість, не є ні науковим, ні адекватним (хоч і робить зрозумілим відкидання та обвинувачувальні випадки на його адресу). Адже є й інше "ми", антипод першого- "особистіс-но-трансцендентне, повноцінне, духовно насичене", та немає підстав викреслювати останнє з соціального. Тому, здається, перспективною є думка С.Л.Рубінштейна про неправомірність як метафізики одиничного людського існування, так і метафізики суспільного життя, суспільних "масок". І важливо, на думку дисертанта, віднайти гармонічне співвідношення цих сфер.

Таким чином, відходу від одномірного погляду на соціальне як винятково негативний людський атрибут повинне сприяти зваже-

но-системне визначення його змісту як досить загальної та необхідної (поруч з індивідуальною, загальнолюдською та ін.) засади у складі нашого людського ества. Воно являє собою 1) спосіб буття людської суб'єктності як змістовне існування у сутності, що адекватно втілюється у системних якостях соціального, та 2) форму організації діяльності людей та виробництва людини у широкому значенні; стрижень її становить особлива з'єднаність спільностей та людей усередині них - за індивідуальнісними прагненнями, здатностями та можливостями.

Оскільки джерело прогресивного розгортання соціального зумовлене діалектикою складаючих діяльність процесів суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин, отже, діалектично суперечлива єдність домінант **створювальності** та **товариськості** саме складає джерело розвитку соціального. Домінанти мають такі закономірні взаємозв'язки. В аспекті протиставлення створювальності відбиває **відцентрову** тенденцію (природне прагнення суб'єкта до самоствердження своєї життєстійкості як повноцінної системи, а звідси - незалежності, суперництва), **товариськість** ж - **доцентрову** (відтворення безпеки та збереження суб'єкта через єдність, стабільність, сприятливе оточення). Індивідуальнісні міжсуб'єктні стосунки - ось серцевина та фундамент солідарності та входження у малі та великі системи, широкого, чистого діалогу з людьми та універсумом. Так за допомогою **створювальності** та **товариськості** реалізується квінтесенція соціального - людинотворчість.

В аспекті взаємозумовленості простежено **закономірність відповідності** або прямої залежності домінант. Тобто для повного свого здійснення **створювальність** повинна мати чітку соціальну забарвленість та адресу, конкретних суб'єктів, яким вона поліпшить та полегшить життя. **Товариськість** зобов'язана бути конструктивною, супроводжуватись дієвими результатами та зрушеннями. Багато

деформацій соціального можуть бути пояснені саме невідповідністю, розузгодженням якостей-домінант, або взагалі переважанням інших якостей при дисгармонічній їх моделі, що зумовлює спотворення загальної панорами розгортання соціального, веде до конфлікту та аномальних соціальних спільностей, загрожує дистрофією, виродженням та загибеллю феномена соціального у цілому. Все з'ясоване і зумовило наступну лінію дослідження дисертанта.

У третьому розділі "Основні напрями реалізації сутності соціального у процесі його буття" розглядається, яким же чином протягом безпосередньої життєдіяльності людей діють якості-домінанти, що складають сутність соціального. Автор звертається до онтогенезу особистості задля з'ясування особливо важливих в її житті історично наскрізних суб'єктів соціального. Вони мають виняткове екзистенційне значення у реалізації сутності цього феномена, бо концентровано відбивають ті глобальні грані, якими представлено та зафіксовано соціальне як суцільна реальність- у бутті, на противагу небуття. У цьому пошуку виявились корисними біблейські ідеї. Роздуми ж М.О.Бердяєва, Г.В.Ф.Гегеля, А.Камю, Л.Фейербаха, Е.Фромма, Цицерона, Ф.Енгельса та інших дозволили позначити втілення вказаних граней у наступних генеральних напрямках-детермінантах людського існування: "бути у світі", "бути за роботою", "бути серед інших" та "бути смертним".Цікаво, що вони збігаються із визначеними Ж.П.Сартром апіорними кордонами, сукупність яких окреслює фундаментальну ситуацію людини в універсумі.

У ході розв'язання питання про те, які ж з соціальних спільностей проводять у життя виявлені буттєві детермінанти, автор приходить до висновку, що реалізація напрямку "бути у світі" здійснюється соціумом головним чином на рівні сім'ї.

Саме тут виникає і вирішується основна суперечність розвитку немовляти- між максимальною його соціальністю та мінімальними

можливостями спілкування (Л.С.Виготський) та робиться один з перших кроків самовизначення дитини- зміна в третьої особи на першу її звертання до себе, та пов'язаного з переходом дитини до "я" розумінням нею свого місця у світі. Тут відбувається знайомство з системними якостями соціального та реалізується особлива- синкретично-паритетна взаємодія його домінант **створювальності** та **товариськості**, що яскраво показано Е.Фроммом у філософсько-психологічному аналізі феномена любові батьків. Оскільки постать батька асоціюється з думками та речами, виробленими людьми, законом, дисципліною та пригодами, то любов його за природою зумовлена: дитина повинна виконати певний обсяг дій, працювати заради неї, створювати- тобто тут у наявності домінанта соціального **створювальність**. Материнська ж любов, відповідно, постає яскравим проявленням **товариськості**, бо пов'язані з нею переживання дитини акумулюються у думці: я улюблений за те, що я єсмь, я улюблений, тому що це я; та щоб бути улюбленим матір'ю, треба тільки бути її дитиною та відповідати прийняттям її любові.

Функціонування домінант **створювальності** та **товариськості** йде також у напрямках існування, що логічно розгортаються із першої детермінанти: "бути за роботою" та "бути серед інших". Вони є сторонами діалектичного протиріччя (що складає основу соціалізації та індивідуалізації особистості), та практично не функціонують ізольовано у живій дійсності, хоч кожному властивий свій простір і ключовий суб'єкт. Для реалізації **створювальності**.це- виробничоділова сфера та виробнича спільність. Базовість і багатомірність цієї групи людей відзначалась ученими різних галузей гуманітарного знання (наприклад, на п'ять її функцій вказував Р.Х.Симонян).

Дисертант дає визначення колективу як форми цієї спільності та вважає слушним і виправданим неоднозначне ставлення до цього суб'єкта. З одного боку- відторгнення марнотратної експлуатації

духу та практики колективізму, тієї одностайності, що нівелювала індивідуальність, і розчавлення цілим яскравих особистостей. З іншого боку - "аутсайдерство", що виникло внаслідок крутого зламу "постперебудови", не менш безжально знівечило багатьох людей та висвітлило вагомість виробничої спільності у кардинальному поновленні нашого суспільства (про це йдеться у роботах К.О.Абульханової-Славської, В.І.Воловича, Є.І.Головахи, Н.В.Паніної, К.А.Донченко, Т.М.Титаренко, В.Г.Немировського, В.В.Согріна та ін.). Трудова спільність людей є постійним "полем" проявлення їх створювального потенціалу, а отже, й задоволення гострої потреби у самоствердженні та визнанні, самоповазі та повазі з боку оточуючих. Не випадково К.Ясперс вважав концентрацію у професійній праці одним з шляхів досягнення безумовної можливості екзистенції.

В дослідженні вказуються такі ланки внутрішнього механізму дії **створювальності**: успіх у праці та в творчості, і вміння практично реалізувати свої здатності породжують оптимізуючі психологічні стани- душевну задоволеність та чекання майбутніх успіхів, що в свою чергу надихає індивіда на співчуття та підтримку інших (за А.Маслоу та Х.Хекхаузенем), - тобто актам **товариськості**.

Як свідчить досвід світової історії, фундамент трансформації соціуму, що нині відбувається в Україні, складають відносини власності. Актуальну проблему їх поновлення становить "ввімкнення" цивілізаційних ринкових механізмів роботи економіки, в тому числі- шляхом повернення у власність колективу засобів та предметів праці. Розглядається низка причин, що ускладнюють поновлення економіки 1) на рівні загального, системи у цілому: відсутність мережі посередників, що зумовило стагнацію обміну і перевагу держзамовлення; "патерналістсько-соціалістичні стереотипи свідомості" адміністрації та робітників; 2) на середньому рівні, особливого це: "колективний егоїзм" підприємств, що спричинив до зменшення

дешевих та збільшення дорогих товарів; швидкий розклад середнього класу, які ведуть до кризи та розпаду суспільства у цілому.

Засада дієвого виправлення такої ситуації- в наданні послідовно-повного, у всіх сферах: економіці, політиці, цивільному праві- статусу суб'єта власності трудовому колективу, еволюціонуванні його з сукупного найманого працівника до соціальної спільності виробників-власників і, отже, у спів-власницькому стані тут його членів. Це не заперечує, а передбачає наявність плюралізму форм власності (в тому числі і приватної) в економіці та відсутність привілеїв для будь-якої з них.

Третій напрям існування людини- "бути серед інших"- розцінений дисертантом як багатоаспектний: від "буття взагалі" до особливої області- "бути серед друзів". Остання досить виразно втілює дію домінанти соціального **товариськості**, найкращим чином відображає саме суб'єкт-суб'єктну взаємодію та гуманістичну суть спілкування. Звертання до даних як психології так і філософії (А.С.Арсеньєв, М.М.Вахтін, І.С.Кон, В.О.Сухомлинський, А.Сент-Екзюпері, К.Ясперс) дає можливість простежити винятковість дружби як сфери виховання любові до людини, та потреби відчуття найтонших духовних рухів у іншій людині, що у корені безмежна, багатобарвна.

Історично феномен дружби розгортається із родинних та трудових зв'язків та має цілісний власний зміст. На основі аналізу визначених І.С.Коном ознак дружби як базових- самоцінності та самодостатності блага, що здійснюється у цих стосунках, безкорисливої взаємодопомоги та душевної чутливості, персоналізованості, індивідуальної вибірковості та взаємної симпатії, глибокої інтимності та відвертості, що утворюють дорогоцінну внутрішню близькість,- дисертант підкреслює, що тут як раз не нівелюється і розчиняється, а розквітає суверенна людська індивідуальність.

Якщо ж виходити із розуміння справжнього життя особистості,

що здійснюється у точці неспівпадання людини з самою собою, у точці виходу за межі речового буття, то діючим виявляється тільки діалогічне проникнення у неї, якому вона сама розкривається відповідно та вільно. Застосування до дружньої спільноти рівневого розгляду (1) гуманістично-універсумний, "вшир та височінь" вектор сполучення людей та 2) інтросуб'єктний, націлений "вглиб" унікальних екзистенціалів індивідуальності іншого) дозволяє переконатися у серйозному значенні даного феномена у нашому житті. Бо рятування від самотності- у самотутті, що встановлює зв'язок однієї людини з іншою, і отже, гарантує те, що буття є (К.Ясперс).

Заключний напрям існування людей- "бути смертним"- фіксує межу та результат, що контрарні наявній тимчасовості життя, і тільки крізь життя визначаємий та дійсний. З ним пов'язано прагнення більшості людей втілити свою суб'єктність як у "близькому" колі соціального, так і у "далекому", залишити пам'ять про себе не тільки як про елемент у довгому ланцюгу поколінь людства, але й одночасно бути впевненим у тісній спорідненості та особливому відношенні до себе з боку певної частини глобального людського цілого (О.С.Пушкін, Т.Г.Шевченко)- етносу. Він відповідає двом вагомим обставинам безсмертя: (1) історична єдність як активне співвідношення минулого, теперешнього та майбутнього, (2) самопоновлення через взаємовплив суб'єктів різних спектрів діяльності, що його складають, і, тим самим, "зняття", інтеграція раніше диференційованої розгорненої взаємодії **створювальності та товариськості**.

Автор досліджує причини сучасної дисгармонічності етнічних стосунків за допомогою класифікації їх за зрізами теорії, психології та поведінкової практики. На підставі зваження масивності компонентів об'єктивного та суб'єктивного етнічного буття (Космос + Психос + Логос = Доля та Праця + Історія + Культура = Воля, згідно Г.Д.Гачеву), дисертант вважає, що плідне співвідношення оди-

ничної особистості з етносом здійснюється завдяки феномену національного характеру. Він і культура - це головні гаранті синтезної реалізації етносом **створювальності** та **товариськості**, сполучені з родом і культурою людей у цілому. Тож слід віддати належне громадянській позиції В.Винниченко, М.Грушевського, С.Петлюри та інших що відстоювали у складний післяжовтневий період, українську державність та самосвідомість як важливі інструменти життя етносу.

Діалектична суперечливість взаємозв'язків індивіда та етносу відображається, на думку автора, також і у негативних формах. Для аналізу останніх важливе значення мають твори М.Бердяєва, А.Бичко, Е.Геллнера, П.Гнатенко, М.Роголя, В.Горського, Г.Гусейнова, А.Сахарова, В.Соловйова, В.Стуса, Л.Українки, Ф.Хайєка, А.Швейцера. На цій основі дисертантом виділені основні деформації життя етносу: зречення етносу особою; етнічна асиміляція; національний екстремізм. Автор відзначає властиву сучасності кризовість реалізації сутності соціального за генеральними напрямками-детермінантами існування людей та пропонує комплекс заходів задля оптимізації здійснення доміант соціального в умовах будівництва демократичного суспільства в Україні.

У **Висновках** роботи підсумовуються результати здійсненого дослідження. Вони доводять, що доміанти соціального створювальність і товариськість складають центральний момент людинотворчості, а тому соціальне є важливою засадою самодіяльності індивідуальності. І в значній мірі власними вчинками особистості будують дійсно чи удавано людяне обличчя утворених ними соціальних спільностей.

З дисертаційної теми автором опубліковані такі роботи:

1. Особенности развития социальной сферы социализма в период перестройки// Человеческий фактор (методологические и социальные аспекты). Тезисы. - Дн-вск, 1988. - С.69-70.

2. Основные проблемы развития социальной сферы социализма в процессе перестройки// Перестройка: философские и социальные аспекты. Тезисы.- Дн-вск, 1989.- С.21-23.
3. Социальная сфера в процессе перестройки агропромышленного комплекса страны// Философские и методологические проблемы научного обеспечения АПК (Материалы Всесоюзной научно-практической конференции).- М., 1989.- С. 66-67.
4. Социальная сфера социализма в процессе перестройки// Диалектика перестройки материальной и духовной жизни социалистического общества: Сб. науч. тр.- Дн-вск: ДГУ, 1989.- С.15-22.
5. Развитие мировоззрения и социальная сфера//Мировоззрение в развитии: сущность, функции, уровни. Тезисы.- Дн-вск,1990.- С.7-8.
6. Философия и социальная сфера// Философия в современном мире. Тезисы.- Дн-вск: ДГУ, 1991.- С.87- 88.
7. Проблема социального и национального (методологический аспект) // Национальная психология. Тезисы.- Дн-вск: ДГУ, 1992.- С.26-29.- (у співавторстві).
8. Социальное как гуманистический интегратор деятельности и культуры // Философия и культура в современном мире. Тезисы.- Дн-вск: ДГУ, 1993.- С.23-25.- (у співавторстві).
9. Социальная сфера и философия как феномены общественной жизни// Философия как феномен культуры. Сб.науч.тр.- Дн-вск: ДГУ,1993.- С.68- 75.
10. Социальное и духовные ценности национальной психологии// Национальная психология и духовные ценности народа. Материалы конференции).- Дн-вск: ДГУ, 1994.- С. 8- 9.- (у співавторстві).

Plaksina O.I. Social: the problems of essence and development.

The dissertation is aimed at the philosophical sciences candidate's degree competition- speciality 09.00.03 - Social Philosophy and History of Philosophy. Dnepropetrovsk State University,

Dnepropetrovsk, 1996.

Functioning and development of social as one of the necessary ways of people's social community are analysed in the research. The model of system qualities is proposed, where the social is presented. The revealed dominants are : creativity and sociability, which are the essence of the social. Their normal links are researched as opposite and mutually stipulated. The social develops with their help. The main ways of carrying out of the social's essence are stressed in the process of its being. The ways of optimum realization of social dominants in nowadays conditions are outlined.

Илакшина О.И. Социальное: проблемы сущности и развития. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук, специальность - 09.00.03. - социальная философия и философия истории. Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1996.

В исследовании анализируется функционирование и развитие социального как одного из необходимых способов бытия человеческой субъектности. Предложена модель системных качеств, в которых проявляется социальное; выявлены их доминанты - созидательность и общительность, составляющие сущность социального; рассмотрены их закономерные связи в аспектах противопоставления и взаимообусловленности, посредством которых происходит развитие социального; очерчены основные направления реализации сущности социального в процессе его бытия; намечены меры по оптимизации осуществления доминант социального в современных условиях.

Ключові слова: соціальне, діяльність, спілкування, системні якості, домінанти, створювальність, товарицькість, напрями-детермінанти людського існування, суб'єкт, особистість.

АВТОРЕФЕРАТ

Відповідальний за випуск А. Б. Філатов

Підписано до друку 04.07.96. Формат 60x84/16. Папір друкарський. Офсетний друк. Умовн. друк.
арк. 1,39. Умовн. фарб.-відб. 1,39. Тираж 80. Замовлення N 553. Замовлене.
ЗАТ Видавництво «Поліграфіст», 320070, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7.

438437

AB

35 395
AB 35.395

1950

1950

1950

1950

1950

1950

1950